

Бранислава Поповић-Ћитић
Факултет за специјалну едукацију
и рехабилитацију
Универзитет у Београду

УДК: 364.624.6:343.97.6
Оригинални научни рад
Примљен: 04.03.2014.

Слађана Ђурић
Факултет безбедности
Универзитет у Београду

СТРАХ ОД КРИМИНАЛА У БЕОГРАДУ: ТЕСТИРАЊЕ МОДЕЛА СОЦИО-ДЕМОГРАФСКИХ И СОЦИЈАЛНО-ПСИХОЛОШКИХ ФАКТОРА

Упркос постојању већ бољих исцрпљивачке праксе, концептуализација страха од криминала, као и начини његовог мерења, још увек јесу предмет интентивних теоријских расправа у криминолошким и социолошким дисциплинама. Полазећи од потребе теоријског објашњења страха од криминала, ће уважавања исцрпљивачких налаза о значајном доприносу модела који обједињује соцо-демографске и социјално-психолошке факторе, представљено је исцрпљивање са циљем испитивања предиктивне способности ових фактора, али и поређења добијених резултата са налазима сличних студија из региона.

У анализи су коришћени подаци из регионалног исцрпљивачког пројекта „Страх од криминала у великим градовима“, који је, током 2009. године, спроведен у главним градовима бивших југословенских република, на случајном вишеетапном узорку, уз примену методе интервјусања у домаћинствима. За потребе овог рада, а у циљу извођења закључака о доприносу варијабли обједињеног модела у објашњењу разлика у нивоу страха од криминала, примењена је, на узорку од 397 аутолејних испитаника који живе у урбаним деловима града Београда, хијерархијска вишеструка регресиона анализа. Страх од криминала, као зависна варијабла, мерен је преко шест хипотетичких ситуација, уз претходну проверу поузданости и једnodимезионалности конструкија.

Резултати регресионе анализе показали су да се 42% разлика у страху од криминала може објаснити предложеним моделом. У погледу соцо-демографских варијабли (које су унеће у првом кораку и објасниле 31% варијансе) утврђено је да већи страх од криминала имају особе женског пола, које избегавају да се ноћу саме крећу по суседству, ређе посећују пријатеље у суседству и мисле да улице, продавнице и шуме у непосредном окрижењу нису сигурне. Када су у питању социјално-психолошке ва-

ријабле (које су објасниле додатних 11% варијансе), констатовано је да виши ниво страха од криминала имају особе које мисле да су оне саме или њихова имовина угрожени од стране других људи, које замисљају да их неко може пресрести на путу до куће, које мисле да нису способне да се саме одбране од евентуалној напади, ње немају поверења у друге људе, како незнају иако и познају. У поређењу са резултатима других истраживања у региону, забележено је да се већи број варијабли социјално-психолошке природе показује предиктивним за становнике Београда, док у погледу социо-демографских варијабли нема значајнијих разлика.

Кључне речи: *страх од криминала, предиктори, социо-демографски фактори, социјално-психолошки фактори, Београд*

Увод

Страх од криминала већ више од четири деценије јесте подручје интензивних социолошких и криминолошких изучавања. Академску тематизацију овог комплексног феномена пратиле су бројне расправе око утврђивања садржаја конструкта, дилеме везане за могућности мерења, недоумице око степена утицаја одређених фактора (Ђурић и Поповић-Ћитић, 2013б). У бројним покушајима теоријског објашњења страха од криминала доминантно је примењиван социолошки приступ проблему, уз истицање варијабли као што су узраст, пол, приходи, мреже пријатеља итд. као кључних за објашњење динамике и варијација у нивоима испољавања овог социјалног феномена (Meško & Farrall, 1999). Временом се корпус објашњавајућих варијабли проширивао и на испитивање степена значаја бројних социјално-психолошких и психолошких фактора, чиме су отворене додатне могућности утврђивања начина на које се разнолики процеси повезани са страхом од криминала одвијају на нивоу појединца.

Бројна истраживања страха од криминала, континуирано спровеђена у земљама западне, централне и источне Европе, недвосмислено су указала да се земље ових региона међусобно не разликују много у погледу демографских, социолошких и психолошких фактора који стоје у вези са страхом од криминала. У готово свим истраживачким студијама изведени су закључци да већи страх од криминала имају жене, старији људи, особе које себе опајају физички слабијим, особе које су незапослене, које доживљавају сопствено окружење као извор опасности, које сматрају да нису способне да се одбране од евентуалног напада или које, из различитих разлога, виде себе као потенцијалну жртву других људи (Meško, Fallshore, Muratbegović, & Fields, 2008).

Један од значајних модела објашњења страха од криминала, често тестиран у земљама региона, јесте модел који је, заједно са својим сарадницима, иницијално предложио холандски аутор Адри ван дер Вурф (Adri van der Wurff et al., 1989). Модел се састоји из два подмодела: социо-демографски и социјално-пси-

холошки модел. Пре него их укратко опишемо, треба нагласити да, а на то упозоравају и његови аутори, модел у целини не утврђује поредак инхерентне узрочности. Сви елементи модела јесу повезани са феноменом страха од криминала, при чему се остварује обострани утицај (свих елемената на ниво страха од криминала, као и фактора страха на сваки од елемената). Дакле, предложени елементи модела јесу компоненте које доприносе искуству страха од криминала, при чему тај допринос не имплицира нужно узрочни однос.

Социо-демографски модел се темељи на широко прихваћеним тезама рањивости, нереди и социјалне интеграције, те, у изворној поставци, обухвата седам варијабли: пол, узраст, образовни ниво, круг познаника које особа виђа у суседству, породични приход, структуру домаћинства (да ли особа живи сама или са другима) и учешће у активностима које нису „кућне“ (запослење или студирање).

Социјално-психолошки модел почива на претпоставци да је страх од криминала повезан са четири компоненте које имају социјално-психолошки карактер, а то су: привлачност или атрактивност, лоша намера, снага и криминализирајући простор. Фактор привлачности односи се на потенцијалну жртву и изражава степен у коме особа доживљава себе или сопствену имовину као жртву или мету привлачну другима. Фактор лоше намере везује се за потенцијалног нападача и описује степен у коме особа приписује криминалне намере неком појединцу или одређеној групи. Фактор снаге одражава ниво самопоуздања и осећања контроле који особа, на основу процене сопствене снаге и снаге других, има у односу на потенцијалну претњу или напад. Последњи, фактор криминализирајућег простора, односи се на ситуациони аспект криминала и укључује карактеристике простора, времена и присуства других, те изражава степен у коме ситуација, из угла потенцијалне жртве, доприноси криминалу.

Тестирањем предиктивности модела у Холандији, утврђено је да социјално-психолошки модел објашњава 24% варијансе страха од криминала у односу на 18% објашњених социо-демографским моделом, те да уклањање социјално-психолошких варијабли резултује два пута већим редуковањем коефицијента детерминације него када се изузму социо-демографске варијабле (Van der Wurff, Van Staalduinen, & Stringer, 1989). Значајну предиктивност модела у целини потврдили су и резултати репликације ове студије у Шкотској (Farrall, Bannister, Ditton, & Gilchrist, 2000), Словенији (Meško & Farrall, 1999; Meško et al., 2008), Босни и Херцеговини (Meško et al., 2008) и Македонији (Bačanović & Jovanova, 2012). Иако су у свим студијама увођене додатне социо-демографске варијабле (нпр. здравствено стање, физичка кондиција, поседовање некретнина, повезаност са суседством, искуство виктимизације), допринос варијабли социјално-психолошког модела у објашњењу укупне варијансе страха од криминала оста-

јао је значајан (од 10% до 15%), те су изведени закључци да управо ове варијабле могу на индивидуалном нивоу објаснити разлике у страху од криминала.

Полазећи од ових сазнања, уз уважавање значаја теоријског објашњења разлика у страху од криминала, а у циљу извођења закључака о факторима који предиктују страх од криминала, предмет овог рада је усмерен на проверу предиктивне способности модела социо-демографских и социјално-психолошких фактора у Србији, а затим и поређење добијених резултата са истраживачким налазима из региона.

Метод истраживања

За потребе тестирања социо-демографског и социјално-психолошког модела објашњења страха од криминала коришћени су подаци регионалног истраживачког пројекта „Страх од криминала у великим градовима“, који је спроведен током 2009. године у главним градовима бивших југословенских република (Београд, Сарајево, Скопље, Загреб, Љубљана). Подаци су прикупљани методом интервјусања испитаника у домаћинствима, путем посебно креираног анкетног упитника. Избор испитаника вршен је поступком вишеетапног случајног узорковања (детаљније објашњење примењене истраживачке процедуре и опис узорка у: Ђурић и Поповић-Ћитић, 2013а).

Из целокупног узорка, за потребе ове анализе, селектовани су само испитаници, пунолетни грађани, из урбаних подручја града Београда ($N = 400$). Из овог узорка изузета су три случаја код којих је, током прелиминарних анализа (које су претходиле примени вишеструке регресионе анализе), утврђено да је Махаланобисова удаљеност већа од критичне вредности, тако да је коначну структуру узорка чинило 397 испитаника.

Зависна варијабла у истраживању била је страх од криминала. Конструкт страха мерен је преко шест сценарија који описују различите хипотетичке ситуације угрожености криминалом у сопственом дому или ван њега (Прилог 1). Од испитаника је тражено да се изјасне у којој мери би се осећали угроженим у свакој од наведених ситуација. Понуђени су одговори на скали Ликертовог типа, од 1 („врло угрожено“) до 5 („врло безбедно“). Свим ставкама је пре сабирања обрнут смер тако да виши скор указује на виши ниво страха од криминала.

Овај модел мерења страха од криминала је често примењиван у емпијским студијама, јер показује висок ниво релијабилности и конзистентности (нпр. Ваџановић & Јованова, 2012; Ђурић и Поповић-Ћитић, 2013а; Мешко et al., 2008; Van den Wurff et al., 1989). У овом истраживању, поузданост модела, изражена Кронбаховим алфа коефицијентом интерне конзистенције, износила је .77. Скорови су се кретали од 6 до 30, са средњом вредношћу = 19.48 и стандардном девијацијом = .439. Експлораторном факторском анализом, применом

методе максималне веродостојности, потврђена је једнодимензионалност модела. Факторска тежина ставки кретала се од .57 до .70, са просечним факторским оптерећењем = .61, $\chi^2(15) = 574.96, p = .000$.

Независне варијабле су груписане у два модела: социо-демографски и социјално-психолошки.

Социо-демографски модел обухватао је укупно 19 варијабли усмерених на демографске карактеристике особа које потенцијално испољавају страх од криминала, налазе се у ризику или су биле виктимизирани (Прилог 2). Увођење додатних варијабли имало је за циљ јачање социо-демографског модела као алтернативе социјално-психолошком моделу, будући да је оригинални сет варијабли често критикован као непотпун у смислу искључивања потенцијално важних фактора, као што су здравствено стање, физичка кондиција или искуство виктимизације (нпр. Hale, 1996). Списак варијабли сачињен је на основу резултата неколико истраживачких студија спроведених у региону, а у којима је испитивана повезаност социо-демографских фактора са страхом од криминала (нпр. Ваџановић & Јованова, 2012; Мешко, Арећ, & КURY, 2004; Мешко & Ковчо, 1999; Мешко et al., 2008; Звекчић, 1998). Варијабле су мерене на различите начине, од континуалних скала, преко Ликертове скале, до дихотомних варијабли.

Социјално-психолошки модел садржао је осам варијабли из оригиналног Ван дер Вурфовог модела (по две варијабле за сваки фактор). Варијабле су одражавале димензије страха од криминала у специфичним ситуацијама које већина људи може да замисли, а које се могу повезати са њиховим осећањем несигурности или страха (Прилог 3). Од испитаника је тражено да се изјасне у којој мери се слажу са изнетим тврдњама. Понуђени су одговори на Ликертовој скали, са вредностима од 1 („потпуно се слажем“) до 5 („уопште се не слажем“).

Подаци су обрађени у програмском пакету СПСС, верзија 17. За описивање варијабли коришћене су методе дескриптивне статистике, везе између варијабли истражене су помоћу коефицијента Пирсонове линеарне корелације, док је предиктивна снага варијабли социо-демографског и социјално-психолошког модела тестирана хијерархијском вишеструком регресионом анализом, уз прелиминарне анализе нормалности, линеарности, мултиколинеарности и хомогености варијансе.

Резултати

Дескриптивни показатељи социо-демографских варијабли, приказани у Табели 1, указују да је у узорку заступљен нешто већи број испитаника женског пола, да су приближно подједнако заступљени испитаници из свих узрасних категорија, да готово сви имају најмање диплому завршене средње школе, да је однос радно активних (запослених и студената) и радно неангажованих испитани-

ка (незапослених, пензионера, домаћица) готово уједначен, да преко 85% испитаника живи у стану/кући у сопственом власништву, при чему две трећине испитаника живи на актуелној адреси дуже од 10 година, а свега 15% живи као самац у домаћинству. Када је у питању перцепција личних способности, мање од једне петине испитаника оцењује slabим сопствену физичку кондицију и здравље у последњих годину дана, док близу једне трећине лошим оцењује потенцијалне финансијске ресурсе и сматра да не би лако могло да прибави одређену суму новца за кратко време без кредита у банци. У погледу односа са особама из суседства, око једне трећине испитаника има слабе социјалне везе, будући да се ретко ило готово никад не дружи са људима из суседства нити их посећује, док се близу 15% веома ретко зауставља да поразговора са људима из суседства. Одговори на варијабле које описују перцепцију безбедности окружења указују да преко две трећине испитаника сматра да у крају у коме живе постоје улице и продавнице које нису сигурне, док у просеку око једине трећине испитаника не-сигурним опажа паркове и шуме у окружењу. Више од половине испитаних грађана изјављује да се ретко или готово никад не креће ноћу само по суседству, док је нешто мање од једне трећине саопштило да је током свог живота било жртва неког кривичног дела.

Табела 1. Фреквенција и проценти одговора на социо-демографским варијаблама

Варијабле		<i>N</i>	%
Пол	Женски	233	58.7
	Мушки	164	41.3
Године старости	< 20	13	3.3
	20-29	78	19.7
	30-39	50	12.6
	40-49	55	13.8
	50-59	76	19.1
	60-69	71	17.9
	70 +	54	13.6
Образовање	Основна школа	17	4.3
	Средња школа	197	49.6
	Виша школа	69	17.4
	Факултет	114	28.7
Радна активност	Запослен/студент	211	53.1
	Незапослен/у пензији	186	46.9
Власништво над некретнимом	Власник стана/куће	347	87.4
	Подстанар	50	12.6
Године живота у стану/кући	< 10	125	31.5
	10-29	147	37.0
	30 +	125	31.5
Структура домаћинства	Живи сам/а	55	13.9
	Живи са другима	342	86.1

Физичка кондиција	Лоша (1 или 2)	76	19.1
	Просечна (3)	164	41.3
	Добра (4 или 5)	157	39.6
Здравље	Лоше (1 или 2)	64	16.1
	Просечно (3)	119	30.0
	Добро (4 или 5)	214	53.9
Финансијски ресурси	Добри (1 или 2)	200	50.4
	Просечни (3)	64	16.1
	Лоши (4 или 5)	133	33.5
Виктимизација	Не	278	70.0
	Да	119	30.0
Дружим се са људима у суседству	Ретко (1 или 2)	129	32.5
	Понекад (3)	95	23.9
	Често (4 или 5)	173	43.6
Зауостављам се да поразговарам са људима у мом суседству	Ретко (1 или 2)	59	14.8
	Понекад (3)	84	21.2
	Често (4 или 5)	254	64.0
Посећујем пријатеље који живе у мом суседству	Ретко (1 или 2)	105	26.4
	Понекад (3)	77	19.4
	Често (4 или 5)	215	54.2
Крећем се ноћу сам/а	Ретко (1 или 2)	220	55.4
	Понекад (3)	84	21.2
	Често (4 или 5)	93	23.4
Небезбедне улице у суседству	Не	147	37.0
	Да	250	63.0
Небезбедне продавнице у суседству	Не	92	23.2
	Да	305	76.8
Небезбедни паркови у суседству	Не	236	59.4
	Да	161	40.6
Небезбедне шуме у суседству	Не	297	74.8
	Да	100	25.3

Напомена: $N = 397$

У Табели 2 приказани су дескриптивни показатељи за варијабле социјално-психолошког модела. Анализа показатеља упућује на закључак да у просеку око једне трећине испитаника показује висок ниво страха, што одговара резултатима истраживања из других земаља у региону (нпр. Meško & Farrall, 1999). Више од две трећине испитаних грађана настоји да избегне препирке и конфликте, више од једне половине одлучује да се креће сигурном путањом, односно уверава себе да је пут којим иде безбедан, нешто мање од половине сматра да није способно да савлада потенцијалног нападача, док око једна четвртина испитаника доводи себе у ситуацију да замишља да би неко могао да их пресретне на путу до куће. Када је у питању однос према особама у окружењу, проценат испитаника који немају поверење у поједине особе из своје околине и који генерално немају поверења у непознате људе је нешто изнад 50%. Значајан проценат је и оних испитаника који мисле да су „атрактивне“ жртве за друге особе. У том

смислу, више од једне трећине испитаника верује да су они сами и њихова имовина угрожени од стране лоших људи, док близу једне петине сматра да су други људи љубоморни на њих.

Табела 2. Фреквенција и проценти одговора на социјално-психолошким варијаблама

Варијабле		N	%
Атрактивност: мета „Мислим да лоши људи угрожавају мене и моју имовину“	Слажем се (1 или 2)	145	36.5
	Неутралан (3)	98	24.7
	Не слажем се (4 или 5)	154	38.8
Атрактивност: љубомора „Мислим да су људи љубоморни на мене“	Слажем се (1 или 2)	77	19.4
	Неутралан (3)	85	21.4
	Не слажем се (4 или 5)	235	59.2
Лоша намера: поверење „Генерално, имам поверења у непознате људе“	Слажем се (1 или 2)	89	22.4
	Неутралан (3)	99	24.9
	Не слажем се (4 или 5)	209	52.7
Лоша намера: неповерење „У неке људе у околини немам поверења“	Слажем се (1 или 2)	213	53.6
	Неутралан (3)	84	21.2
	Не слажем се (4 или 5)	100	25.2
Снага: нападач „Мислим да сам способен да савладам потенцијалног нападача“	Слажем се (1 или 2)	90	22.7
	Неутралан (3)	123	31.0
	Не слажем се (4 или 5)	184	46.3
Снага: препирка „Обично избегавам препирку“	Слажем се (1 или 2)	279	70.3
	Неутралан (3)	62	15.6
	Не слажем се (4 или 5)	56	14.1
Криминализирајући простор: пресретање „Понекад, док идем кући, замишљам да би ме неко могао пресрести“	Слажем се (1 или 2)	99	24.9
	Неутралан (3)	68	17.1
	Не слажем се (4 или 5)	230	58.0
Криминализирајући простор: сигурна путања „Кад идем негде напољу, уверавам се да је пут којим идем безбедан“	Слажем се (1 или 2)	205	51.6
	Неутралан (3)	71	17.9
	Не слажем се (4 или 5)	121	30.5

Напомена: N = 397

Вредности Пирсоновог коефицијента линеарне корелације за све варијабле социо-демографског и социјално-психолошког модела које су статистички значајно повезане са страхом од криминала, приказане су у Табели 3.

Од 19 варијабли социо-демографског модела, свега две (структура домаћинства, односно околност да ли испитаник живи сам или са другима у заједници, и учесталост заустављања испитаника ради разговора са људима из суседства) нису у статистички значајној корелацији са варијаблом страха од криминала. Десет варијабли позитивно корелира са страхом од криминала, док се седам варијабли налази у негативној корелацији. Уважавајући смер корелације, може се закључити да је виши ниво страха забележен код особа женског пола,

код старијих особа, код особа са нижим образовним статусом, код особа које нису радно активне, код оних који имају стан или кућу у сопственом власништву, који дуже живе на истој адреси, који своју физичку кондицију и здравствено стање оцењују слабијим, који верују да би тешко могли да набаве додатна финансијска средства уколико би им била потребна, који су некада били жртве кривичног дела, који се не друже и не посећују пријатеље у суседству, који опажају своје окружење (улице, продавнице, паркове, шуме) небезбедним и који се ретко одлучују да се ноћу крећу сами. Насупрот овоме, особе мушког пола, млађег узраста, вишег образовања, радно активне, у подстанарском статусу, са краћим временом боравка на истој адреси, са уверењем да су доброг здравља и у бољој физичкој кондицији него просечни грађани, са очекивањем да би лако могли да реше финансијске проблеме, без искуства виктимизације, који често посећују и друже се са особама из свог суседства, те опажају своје окружење сигурним и практикују ноћне шетње, имају нижи ниво страха од криминала.

Када су у питању варијабле социјално-психолошког модела, утврђено је да две варијабле (мишљење да су друге особе љубоморне на њих и неповерење у поједине људе из окружења) нису статистички значајно повезане са страхом од криминала. Од преосталих шест варијабли, две позитивно, а четири негативно корелирају са страхом од криминала. Узимајући у обзир смер повезаности, закључује се да је виши ниво страха од криминала присутан код особа које мисле да су они лично или њихова имовина угрожени од стране других људи и немају поверење у непознате људе, које сматрају да нису способне да савладају потенцијалног нападача и обично избегавају препирке са другима, те често замишљају да их неко може пресрести на путу до куће и уверавају се да је пут којим иду безбедан. Другим речима, особе које имају поверења у непознате људе, које не мисле да су угрожене од стране других људи и верују да су у стању да савладају евентуалног нападача, те обично не избегавају препирке са другима, али и не доводе у питање безбедност свог окружења, односно не замишљају да би их неко могао пресрести на путу до куће нити имају потребе да уверавају себе да је пут којим иду безбедан, јесу особе које показују мањи ниво страха од криминала.

За оцену предиктивности социо-демографског и социјално-психолошког модела, односно анализу могућности оба ова модела да предвиде ниво страха од криминала, употребљена је хијерархијска вишеструка регресија. Прелиминарним анализама је доказано да претпоставке нормалности, линеарности, мултиколинearности и хомогености варијансе нису нарушене. У првом кораку унете су варијабле социо-демографског модела, што је објаснило 31% укупне варијансе. Након уношења варијабли социјално-психолошког модела у другом кораку, моделом као целином објашњено је 42% укупне варијансе, $F(27, 369) = 9.89, p$

Табела 3. Корелације социо-демографских и социјално-психолошких варијабли са страхом од криминала

Варијабле	<i>r</i>	
Социо-демографске варијабле	Пол	-.282***
	Године старости	.174***
	Образовање	-.190***
	Радна активност	-.168***
	Власништво над некретнином	.096*
	Године живота у стану/кући	.172***
	Физичка кондиција	-.134**
	Здравље	-.176***
	Финансијски ресурси	.263***
	Виктимизација	-.107*
	Дружење у суседству	.086*
	Посећивање пријатеља	.116**
	Кретање по ноћи	-.341***
	Несигурна места: улице	.290***
	Несигурна места: продавнице	.260***
Несигурна места: паркови	.321***	
Несигурна места: шуме	.305***	
Социјално-психолошке варијабле	Атрактивност: мета	-.225***
	Лоша намера: поверење	.151***
	Снага: нападач	.236***
	Снага: препирка	-.153***
	Криминализирајући простор: пресретање	-.307***
Криминализирајући простор: сигурна путања	-.166***	

Напомена: $N = 397$. Приказане су само статистички значајне корелације.

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$.

$< .001$. Варијабле социјално-психолошког модела објасниле су додатних 11% варијансе у страху од криминала, након што је уклоњен утицај социо-демографских варијабли, R^2 се променио за $= .114$, F се променио за $(8, 369) = 9.04$, $p < .001$. Вредности стандардизованог бета коефицијента, за варијабле које су се у коначном моделу показале као статистички значајне, приказане су Табели 4.

Када су у питању варијабле социо-демографског модела, утврђено је да свега шест варијабли предиктује страх од криминала. Две варијабле (пол и кретање по ноћи) су негативно повезане са страхом од криминала, што указује да особе женског пола и оне које се ретко или готово никад не одлучују да се саме ноћу крећу имају већи страх од криминала него мушкарци и особе које често ноћу саме шетају. Преостале четири варијабле (посећивање пријатеља и перцепција безбедности окружења – улица, продавница и шума) су позитивно повезане са страхом од криминала, што значи да већи страх од криминала имају особе које ређе посећују пријатеље који живе у истом суседству и које мисле да ули-

Табела 4. Резултати регресионе анализе за све значајне предикторе страха од криминала

Варијабле		Кодирање	Beta	
			Корак 1	Корак 2
Социо-демографски фактори	Пол	0 = женски пол 1 = мушки пол	- .158***	
	Посећивање пријатеља	1 = никада 5 = често	.152**	
	Кретање по ноћи	1 = никада 5 = често	- .164***	
	Несигурна места: улице	0 = не 1 = да	.101*	
	Несигурна места: продавнице	0 = не 1 = да	.128*	
	Несигурна места: шуме	0 = не 1 = да	.119*	
Социјално-психолошки фактори	Атрактивност: мета	1 = у потпуности се слажем 5 = уопште се не слажем		- .176***
	Лоша намера: поверење	1 = у потпуности се слажем 5 = уопште се не слажем		.095*
	Лоша намера: неповерење	1 = у потпуности се слажем 5 = уопште се не слажем		.109**
	Снага: нападач	1 = у потпуности се слажем 5 = уопште се не слажем		.214***
	Криминализирајући простор: пресретање	1 = у потпуности се слажем 5 = уопште се не слажем		- .189***

Напомена: $N = 397$, $\Delta R^2 = .306$, $F(19, 377) = 8.75$, $p < .001$ за корак 1, $\Delta R^2 = .114$, $F(8, 369) = 9.04$, $p < .001$ за корак 2

* $p < 0.05$; ** $p < 0.01$; *** $p < 0.001$

це, продавнице и шуме у суседству нису сигурне у односу на оне особе који често иду у посете пријатељима и сматрају да је њихово окружење сигурно.

У погледу варијабли социјално-психолошког модела, предиктивним се показало пет варијабли, од којих су две варијабле (мишљење о угрожености од стране других људи и замишљање могућности пресретања на путу до куће) негативно, а три варијабле (способност савладавања потенцијалног нападача, поверење у непознате људе и неповерење у познате особе из суседства) позитивно повезане са страхом од криминала. То значи да особе које мисле да су оне саме или њихова имовина угрожени од стране других људи, које замишљају да их неко може пресрести на путу до куће, које мисле да нису способне да се саме одбране од евентуалног нападача и које немају поверења у друге људе, како непознате тако и познате, имају већи страх од криминала. Са друге стране, нижи ниво страха од криминала имају оне особе које не мисле да их други људи угро-

жавају, имају поверења у људе из суседства, али и у непознате људе, верују да су у стању да савладају потенцијалног нападача и не размишљају о томе да би могле бити жртве пресретања на путу до куће.

Дискусија

Студија је имала за циљ оцену предиктивне способности модела социо-демографских и социјално-психолошких фактора у објашњењу страха од криминала међу пунолетним становницима урбаних подручја града Београда, те поређење добијених резултата са истраживачким налазима студија из региона. Сет социјално-психолошких варијабли преузет је из оригиналног модела, док је листа социо-демографских фактора употпуњена варијаблама које су, у различитим истраживањима, довођене у везу са страхом од криминала.

Иако су резултати корелативне повезаности показали да готово све независне варијабле стоје у статистички значајној вези са страхом од криминала, интензитет ових корелација је релативно низак. Код свега четири варијабле (кретање по ноћи, перципирање шума и паркова као небезбедних простора и размишљање о пресретању на путу до куће), коефицијент корелације је имао вредности нешто веће од .30. У свим осталим случајевима, није утврђена снажнија повезаност, чак ни када су у питању варијабле пола, узраста и образовања, као „традиционалне“ варијабле које се узимају као потврда значаја тезе рањивости у објашњењу страха од криминала (нпр. Killias & Clerici, 2000). Слични налази добијени су и у истраживању страха од криминала у Скопљу, где на свим социо-демографским варијаблама (изузев варијабле опажања шума као несигурног простора) није утврђен већи коефицијент корелације од .20 (Ваџановић & Јованова, 2012).

Када је у питању предиктивност самог модела, након што је у хијерархијску вишеструку регресију, са страхом од криминала као зависном варијаблом, укључено 19 социо-демографских, у првом, и осам социјално-психолошких варијабли, у другом кораку, добијен је резултат да модел у целини објашњава 42% укупне варијансе. Овај налаз је у складу са резултатима истраживања у региону. Тако је, на пример, обједињеним моделом објашњено 35% разлика у страху од криминала међу грађанина Љубљане и 49% међу грађанима Сарајева (Мешко et al., 2008), док су у Скопљу, у коме су модели одвојено тестирани, социо-демографске варијабле објасниле 30%, а социјално-психолошке 25% варијансе (Ваџановић & Јованова, 2012). Варијабле социо-демографског модела, које су, у студији у Љубљани и Сарајеву, у првом кораку унете у модел, објашњавале су у просеку 30% варијансе (29% у Љубљани и 34% у Сарајеву) (Мешко et al., 2008), што у потпуности одговара резултатима добијеним у овом истраживању. Са друге стране, варијабле социјално-психолошког модела, које су овом истра-

живању објасниле додатних 11% варијансе у страху од криминала, показале су се нешто предиктивнијим у Сарајеву (са објашњених 15% варијансе) него у Љубљани (додатних 7% објашњене варијансе) (Meško et al., 2008). Ови налази јасно упућују да социјално-психолошке варијабле имају значајног удела у објашњењу разлика у нивоу страха од криминала, али не у тој мери да би могле да замене утицај социо-демографских фактора.

Са друге стране, нису све социо-демографске варијабле од предиктивног значаја. У овом истраживању утврђено је да само шест фактора стоји у вези са страхом од криминала, при чему се три фактора односе на перцепцију окружења као небезбедног, а преостали на повезаност са суседством у смислу посећивања пријатеља, кретање по ноћи и, коначно, пол, као једини чисто демографски фактор. Предиктивност пола је била сасвим очекивана, будући да је реч о једном од истраживачки потврђено, најснажнијих и најстабилнијих предиктора страха од криминала. И у овом истраживању, у складу са широко прихваћеном тезом рањивости (Killias, 1990; Skogan & Maxfield, 1981; Warr & Stafford, 1983), утврђено је да жене показују виши ниво страха од криминала него мушкарци (нпр. Hale, 1996; Reid & Konrad, 2004). Међутим, утврђена вредност предикције овог фактора је нижа него што је то добијено у поменутим истраживањима у региону (вредност стандардизованог бета коефицијента за варијаблу пола у овом истраживању износи .16, док се у другим, претходно поменутим истраживањима креће око .30), што значи да су разлике у нивоу страха између мушкараца и жена у Београду мање изражене него што је то случај у Љубљани, Сарајеву или Скопљу.

Друга значајна социо-демографска варијабла, која се у ранијим истраживањима често узимала као једини индикатор страха од криминала, јесте кретање по суседству током ноћи. Овим истраживањем је утврђено да особе које се ретко или готово никада саме не крећу током ноћи имају већи страх од криминала, што је забележено и у свим поменутим истраживањима у региону. Насупрот томе, варијабла која се односи са повезаност са суседством у смислу посећивања пријатеља који живе у непосредном окружењу, а која се показала предиктивном у овом истраживању (са незнатно нижим бета коефицијентом у односу на варијабле пола и кретања по ноћи), није била од значаја у другим истраживањима. Добијени налаз упућује на закључак да они становници Београда који често посећују пријатеље у суседству имају нижи ниво страха од криминала, те да је овај фактор, који се везује за тезу социјалне интеграције (Keyes, 1998; Rountree & Land, 1996), од већег значаја за грађане Београда него за оне који живе у Љубљани, Сарајеву или Скопљу, што се може довести у везу са величином и просечном густином насељености ових градова, те чињеницу да је социјална кохезија међу становницима Београда нижа него у другим поменутим градовима.

Преостале три значајне социо-демографске варијабле, које у основи почињају на тези нереда (Gibson, Zhao, Lovrich, & Gaffney, 2002; Kanan & Pruitt, 2002; Perkins & Taylor, 1996; Skogan & Maxfield, 1981), директно одржавају перцепцију грађана о непосредном окружењу као безбедном или небезбедном простору. У свим претходно поменутих истраживањима у региону утврђено је да је овај фактор предиктиван, али само у оном делу који се односи на небезбедне шуме, док је у овом истраживању забележено да виши ниво страха имају особе које у свом окружењу недовољно сигурним опајају како шуме, тако и улице и продавнице.

Сумарно посматрано, када су у питању социо-демографске варијабле, може се закључити да у Београду виши ниво страха од криминала имају особе женског пола, које ретко посећују пријатеље у суседству, које се не крећу ноћу саме и које своје окружење оцењују несигурним. Слична ситуација забележена је и у Љубљани, где је страх од криминала присутнији код жена, особа које избегавају да се ноћу саме крећу и које перципирају шуме као небезбедна места (Мешко et al., 2008). Поред ова три фактора која су утврђена у Љубљани, у Сарајеву се предиктивним показују и финансијски ресурси, у смислу да особе које оцењују да не би за кратко време лако могли да прибаве одређени финансијски износ имају виши ниво страха од криминала (Мешко et al., 2008), док се у Скопљу, на листи предиктивних фактора, налазе образовни статус и здравствено стање (виши ниво страха имају особе које имају нижи образовни статус и своје здравље оцењују слабир) (Ваћановић & Јованова, 2012). Све остале социо-демографске варијабле (нпр. узраст, физичка кондиција, искуство виктимизације, структура домаћинства, радна активност, власништво над некретнином у којој особа живи, разговори са људима у суседству) нису се показале значајним ни у једном од поменутих истраживања у региону.

Са друге стране, када су у питању варијабле социјално-психолошког модела, предиктивним се, у овом истраживању, показало чак пет, од укључених осам варијабли. У истраживању у Скопљу предиктивна је била само једна варијабла, и то способност савладавања потенцијалног нападача (Ваћановић & Јованова, 2012), док је у Љубљани и Сарајеву, поред ове варијабли, од значаја била и она која се односи на замишљање могућности пресретања на путу до куће (Мешко et al., 2008). Овај налаз упућује на закључак да су разлике у нивоу страха од криминала, када су у питању становници Београда, добрим делом резултат утицаја фактора социјално-психолошке природе, како оних који се односе на потенцијалну жртву (доживљавање себе или сопствене имовине као жртве или мете привлачне другима, уз недовољну способност да се савлада нападач), тако и оних који се односе на евентуалног нападача (при-

писивање лоших намера другим људима), али и конкретну ситуацију која може довести до криминала (препознавање криминализирајућег простора у окружењу). Другим речима, резултати указују да у Београду већи ниво страха од криминала имају особе које мисле да су оне саме или њихова имовина угрожени од стране других људи, које мисле да нису способне да се саме одбране од евентуалног нападача, које немају поверења у непознате људе, али и људе из свог суседства, те замишљају да их неко може пресрести на путу до куће. Имајући ове резултате у виду, било би значајно, када су у питању становници Београда, тестирати искључиво допринос варијабли социјално-психолошког модела, јер је могуће да се овим варијаблама, у поређењу са социо-демографским варијаблама, објашњава готово исти, ако не и већи проценат разлика у нивоу страха од криминала.

Закључак

Спроведена анализа показала је да се помоћу обједињеног модела социо-демографских и социјално-психолошких фактора може објаснити значајан проценат разлика у нивоу страха од криминала међу становницима Београда. Иако је допринос конкретних социо-демографских варијабли утврђен и у другим градовима у региону (Љубљана, Сарајево и Скопље), у Београду се, за разлику од ових градова, предиктивним показује већи број варијабли социјално-психолошке природе. Уважавајући природу предиктивних варијабли, могуће је закључити да у објашњењу страха од криминала у Београду треба узети у обзир, не само факторе вулнерабилности, већ и друге факторе, као што су мере социјалне интегрисаности појединца у заједницу, варијабле „брањивог простора“, али и параметри перцепције физичког и друштвеног нереда. Осим тога, будући да је реч о комплексном конструкту, нужно је, поред анализе предиктора страха од криминала на индивидуалном нивоу, размотрити и утицај низа контекстуалних варијабли.

Конечно, упркос неспорном значају квантитативних показатеља, објашњење сложених феномена као што је страх од криминала и извођење закључака о његовој повезаности са извесним карактеристикама, процесима или стањима, захтева дубље анализе и дискусије засноване на квалитативној истраживачкој методологији. Тек на основу комплементарног укључивања налаза из оба истраживачка приступа могло би се приступити планирању обухватног превентивног модела, који би, уз коришћење техника ситуационе превенције, мера превенције у заједници, инструмената правне превенције и стратегија развојне превенције, допринео превенцији и значајнијем редуковању нивоа страха од криминала међу становницима урбаних подручја града Београда.

ПРИЛОГ 1

Сценарији за мерење страха од криминала

Свака од следећих ситуација праћена је питањем: „Колико бисте се осећали угроженим у таквој ситуацији?“ (одговори: 1 = врло угрожено, 2 = прилично угрожено, 3 = не знам, 4 = прилично безбедно, 5 = врло безбедно). Сума одговора на ова питања коришћена је као мера страха од криминала (зависна варијабла), и то након обртања смера како би виши скорови означавали виши ниво страха.

1. *Звоно на вратишма*. Увече сте сами код куће. Касно је. Неко звони, а ви не очекујете никога.
2. *Аутомобил*. Једне вечери носите смеће у контејнер. Тада видите два мушкарца који пролазе поред паркираног аутомобила. Кад запазе да их гледате, крену ка вама.
3. *Забава*. Позвали су вас на забаву у део града који не познајете добро. Рано увече се тамо превезете аутобусом. Кад изађете, морате до места забаве ићи пешице још неко време. Одједном схватите да сте се изгубили и приметите да за вама иде група тинејџера који упућују непријатне коментаре.
4. *Аутобуско стајалиште*. Неког поподнева стојите на аутобуском стајалишту, кад прилази група петнаестогодишњака. Почињу да ударају ногом стубове аутобуског стајалишта и да пишу графите.
5. *Телефон*. Увече идете напоље. Кад приђете вратишма, зазвони телефон. Подигнете слушалицу и представите се. На другој страни се нико не одазива, чујете неуједначено дисање. Питате ко је тамо. Тада се телефонска веза прекида.
6. *Кафић*. Налазите се у другом делу свог града у којем никад нисте били. Улазите у кафану, тамо је већа група гласних локалних младића.

ПРИЛОГ 2

Компоненте социо-демографског модела

1. *Узраст* (изражен у целим годинама и коришћен у континуалној форми)
2. *Пол* (1 = мушки, 2 = женски)
3. *Виктимизација* (0 = одсуство виктимизације, 1 = виктимизираност, било којим кривичним делом, некад у животу)
4. *Време које живи у њом њодручју* (изражено у целим годинама и коришћено у континуалној форми)
5. *Власништво над некретнином* (0 = подстанар, 1 = власник стана/куће)
6. *Физичка кондиција* (оцена сопствене физичке кондиције у поређењу са „просечним човеком“ мерена је Ликертовом скалом са вредностима 1 = слабија, 5 = боља)

7. *Финансијски ресурси* (да ли је испитаник у стању да прикупи 400 евра за кратко време без кредита у банци је мерено Ликертовом скалом са вредностима 1= врло лако, 5 = немогуће)
8. *Здравље* (самопроцена сопственог здравља у последњој години мерена Ликертовом скалом са вредностима 1 = слабо, 5 = изврсно)
9. *Образовни ниво* (највиши достигнути ниво образовања као дихотомна варијабла, 0 = без квалификација, 1 = нека квалификација)
10. *Сиротиња домаћинства* (0 = живи сам, 1= живи са другима)
11. *Радна активност* (0 = незапослен/у пензији, 1 = запослен/студент)

Наредна четири питања су мерена Ликертовом скалом са вредностима 1 = никад, 5 = често.

12. Да ли се често *дружите са људима у суседству?*
13. Колико се често *зауоставите и поразговарате са људима у суседству?*
14. Да ли *посећујете пријатеље* који живе у истом суседству?
15. Колико се често *крећете ноћу сами унаоколо?*

Наредне четири варијабле праћене су питањем: „Да ли сматрате да су следеће локације (16. *Улице*, 17. *Продавнице*, 18. *Паркови*, 19. *Шуме*) у вашем крају сигурне или не?“ (одговори: 0 = не, 1 = да)

ПРИЛОГ 3

Компоненте социјално-психолошког модела

Свака од следећих тврдњи праћена је питањем: „Оцените да ли слажете или не слажете са следећим реченицама?“ (одговори: 1 = потпуно се слажем, 2 = донекле се слажем, 3 = не знам, 4 = донекле се не слажем, 5 = уопште се не слажем).

1. *Антирационални мейн*. Мислим да лоши људи угрожавају мене и моју имовину.
2. *Антирационални љубомора*. Мислим да су људи љубоморни на мене.
3. *Лоша намера: поверење*. Генерално, имам поверења у непознате људе.
4. *Лоша намера: неверење*. У неке људе у околини немам поверења.
5. *Снаја: напад*. Мислим да сам способан да савладам потенцијалног нападача.
6. *Снаја: преирка*. Обично избегавам преирку.
7. *Криминализирајући простор: пресејање*. Понекад, док идем кући, замишљам да би ме неко могао пресрести.
8. *Криминализирајући простор: сигурна ишња*. Кад идем негде напољу, уверавам се да је пут којим идем безбедан.

ЛИТЕРАТУРА:

- Vačanović, O. & Jovanova, N. (2012). Fear of crime among inhabitants of Skopje. *Varstvoslovje, Journal of Criminal Justice and Security*, 14(4), 478-500.
- Ђурић, С. и Поповић-Ћитић, Б. (2013а). Страх од криминала у главним градовима бивших југословенских република. *Социолоџија*, 55(1), 91-114.
- Ђурић, С. и Поповић-Ћитић, Б. (2013б). Страх од криминала, родне разлике у перцепцији ризика, *Социолошки истраживања*, 47(4), 537-554.
- Farrall, S., Bannister, J., Ditton, J., & Gilchrist, E. (2000). Social psychology and the fear of crime: Re-examining a speculative model. *British Journal of Criminology*, 40(3), 399-413.
- Gibson, C. L., Zhao, J. H., Lovrich, N. P., & Gaffney, M. J. (2002). Social integration, individual perceptions of collective efficacy, and fear of crime in three cities. *Justice Quarterly*, 19(3), 537-564.
- Hale, C. (1996). Fear of crime: A review of the literature. *International Review of Victimology*, 4(2), 79-150.
- Kanan, J. W. & Pruitt, M. V. (2002). Modeling fear of crime and perceived victimization risk: The (in)significance of neighborhood integration. *Sociological Inquiry*, 72(4), 527-548.
- Keyes, C. (1998). Social well-being. *Social Psychology Quarterly*, 61(2), 121-140.
- Killias, M. & Clerici, C. (2000). Different measures of vulnerability in their relation to different dimensions of fear of crime. *British Journal of Criminology*, 40(3), 437-450.
- Killias, M. (1990). Vulnerability: Towards a better understanding of a key variable in the genesis of fear of crime. *Violence and Victims*, 5(2), 97-108.
- Meško, G. & Farrall, S. (1999). Socijalna psihologija straha od zločina: usporedba slovenskih, škotskih i nizozemskih lokalnih istraživanja zločina. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 35(2), 141-149.
- Meško, G. & Kovčo, I. (1999). Strah pred kriminaliteto v Sloveniji in Hrvaški. *Varstvoslovje*, 1(2), 26-30.
- Meško, G., Areh, I., & Kury, H. (2004). Testing social-demographic and social-psychological models of fear of crime in Slovenia. In G. Meško, M. Pagon, & B. Dobovšek (Eds.), *Policing in Central and Eastern Europe: Dilemmas of contemporary criminal justice* (pp. 642-655). Ljubljana: Faculty of Criminal Justice and Security.
- Meško, G., Fallshore, M., Muratbegović, E., & Fields, C. (2008). Fear of crime in two post-socialist capital cities – Ljubljana, Slovenia and Sarajevo, Bosnia and Herzegovina. *Journal of Criminal Justice*, 36(6), 546-553.
- Perkins, D. D. & Taylor R. B. (1996). Ecological assessments of community disorder: Their relationship to fear of crime and theoretical implications. *American Journal of Community Psychology*, 24(1), 63-107.
- Reid, L. W. & Konrad, M. (2004). The gender gap in fear: Assessing the interactive effects of gender and perceived risk on fear of crime. *Sociological Spectrum*, 24(4), 399-425.

- Rountree, P. W. & Land, K. C. (1996). Perceived risk versus fear of crime: Empirical evidence of conceptually distinct reactions in survey data. *Social Forces*, 74(4), 1353-1376.
- Skogan, W. & Maxfield, M. (1981). *Coping with crime: Individual and neighborhood reactions*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Van der Wurff, A., Van Staaldin, L., & Stringer, P. (1989). Fear of crime in residential environments: Testing a social psychological model. *Journal of Social Psychology*, 129(2), 141-160.
- Warr, M. & Stafford, M. (1983). Fear of victimization: A look at the proximate causes. *Social Forces*, 61(4), 1033-1043.
- Zvekić, U. (1989). *Criminal victimisation in countries in transition*. Rome: United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute.

Branislava Popović-Ćitić

Faculty of Special Education and Rehabilitation
University in Belgrade

Summary

Sladana Đurić

Faculty of Security Studies
University in Belgrade

FEAR OF CRIME IN BELGRADE: TESTING A SOCIO-DEMOGRAPHIC AND SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FACTORS MODEL

Despite a wealth of research practice, the conceptualization of fear of crime and the ways in which this fear is measured remain the subject of intense theoretical debate in criminological and sociological disciplines. Taking as a starting point the need for a theoretical explanation of fear of crime and the existing research which has confirmed the relevance of the model which integrates socio-demographic and social-psychological factors, a study was conducted in order to examine the predictive capabilities of these factors and compare the results with those of similar studies in the region.

The analysis was based on the data obtained in the course of the regional research project "Fear of Crime in Large Cities", carried out in 2009 in the capital cities of former Yugoslav republics on a multistage random sample using the method of in-home interview. A hierarchical multiple regression analysis was applied on a sample of 397 adult respondents residing in urban parts of Belgrade in order to draw conclusions on how the variables of the integrated model can help explain the differences in the level of fear of crime. Fear of crime, as

a dependent variable, was measured using six vignettes after the reliability and unidimensionality of the construct was confirmed.

The results of the regression analysis showed that the proposed model was able to account for 42% of the differences in fear of crime. With regard to the socio-demographic variables (introduced in the first step and accounting for 31% of the variance), it was determined that women express the greatest fear of crime as they avoid being alone in their neighbourhoods at night, visit nearby friends less frequently and believe that the streets, shops, and woods in their immediate surroundings are not safe. Regarding the social-psychological variables (which accounted for the additional 11% of the variance), a higher level of fear was found in persons who believe that other people pose a threat to them or their property, imagine that someone would obstructed their path on their way home, think they are not capable of defending themselves from potential assailants or distrust people, both those they know and those they do not. A comparison with other research in the region showed that a larger number of social-psychological variables proved to be predictive for the residents of Belgrade while there were no significant differences in terms of the socio-demographic variables.

Key words: fear of crime, predictors, socio-demographic factors, social-psychological factors, Belgrade